

Rezultati arheološke prospekcije 2017. godine na lokalitetu Vranjače

Adnan Kaljanac

Sarajevo

Jesenko Hadžihasanović

Sarajevo

Abstract: The aim of the article is to present the results of trial archaeological research on the site of Vranjače, situated east from the site of the national monument *The Archaeological site of Debelo Brdo, a prehistoric hillfort settlement, antique and late antique defence structure* in Sarajevo conducted during August of 2017. In accordance with the above, the methodology used during the implementation of trial archaeological research will be briefly described, primarily the use of extensive field survey (ETP), with the aim of obtaining results that would give a complete picture of the distribution of archaeological potential of the site of Vranjače.

Key words: Vranjače, Debelo brdo, preventive archaeology, archaeological prospection, Glasinac culture

Uvod

Cilj istraživanja

Probna arheološka istraživanja na platou Vranjače, pozicioniranom istočno od lokaliteta nacionalnog spomenika *Arheološko područje Debelo brdo, prahistorijsko gradinsko naselje, antički i kasnoantički odbrambeni objekat u Sarajevu*, izvršena su na osnovu javnog poziva koji je raspisala Općina Centar u Sarajevu. U skladu s uvjetima definiranim pozivom, istraživanje je predstavljalo ispitivanje općinskog zemljišta sa ciljem utvrđivanja da li se, s obzirom na blizinu nacionalnog spomenika Debelo Brdo, u opsegu nekoliko katastarskih čestica nalazi ikakav arheološki lokalitet. U slučaju pronalaska arheoloških ostataka drugi definirani zadatak je bilo utvrđivanje parametara distribucije samih nalaza, time i cjelokupnog potencijalnog lokaliteta.

Tok istraživanja, organizacija rada, sastav ekipe, metodologija

Na temelju dogovora među učesnicima istraživanja i Općine Centar istraživanja su provedena tokom 2017. godine. Arheološko iskopavanje probnih sondi vršile su dvije različite ekipe, od kojih je jedna radila ETP (*extensive field survey*), dok

je druga radila ITP (*intensive field survey*) iskoppe. Prema potrebi je organizirana dodatna ekipa koja je otvarala dodatne sonde (DS). Također je tokom istraživanja na više mjesta iskorištena situacija postojanja različitih rovova koji su nastali još u sklopu ratnih djelovanja 1992–1995. godine te su oni na nekoliko mjesta dodatno prošireni sa ciljem utvrđivanja stratigrafskih profila veće dužine. Prema prvobitnom planu istraživanja uslijed velike predmetne površine istraživanja planirana su i geofizička snimanja, ali je uslijed značajne količine arheoloških nalaza koji su pronađeni u većem broju probnih iskopa geofizičko snimanje izostavljeno s obzirom na to da je prisustvo arheološkog lokaliteta već potvrđeno direktnim nalazima.

Historijat istraživanja

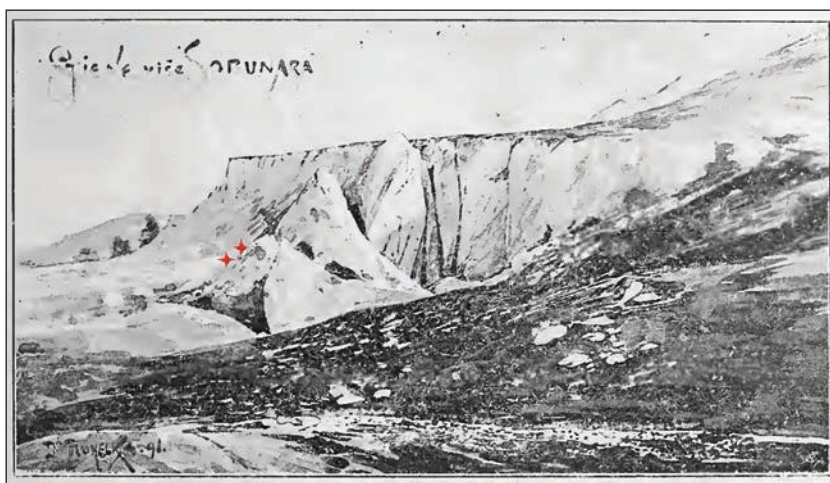
Lokalitet na platou Vranjače je u arheološkoj literaturi do istraživanja rađenih 2017. godine bio potpuno nepoznat. Iako se lokalitet direktno naslanja na kompleks arheoloških lokaliteta Soukbunar – Debelo brdo – Zlatište,¹ niti jedan arheolog tokom ranijeg perioda nije razmatrao prostornu disperziju naseobinskog kompleksa uz

¹ Čović 1988a, 42.

navedene lokalitete te stoga nisu rađena nikakva istraživanja koja bi utvrdila postojanje prahistorijskog ili antičkog naselja. Najveći dio istraživanja na kompleksu lokaliteta Soukbunar – Debelo brdo – Zlatište izvršen je u periodu austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom, i to između 1890. i 1895. godine. Sva istraživanja je obavio Franjo Fiala te ih publicirao u nekoliko članaka u *Glasniku Zemaljskog muzeja* i *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*.² Iako je Fiala studiozno radio na sva tri lokaliteta, od kojih je najbolje obrađeno Debelo brdo, nažalost, zbog njegove nagle i prerane smrti, planirana monografija o pronađenom materijalu nije objavljena, što je imalo za posljedicu da je većina arheološkog materijala, deponovanog u Zemaljskom muzeju, ostala npublicirana. No, i na osnovu malobrojnog objavljenog materijala moguće je napraviti određene zaključke o samim lokalitetima. Prije svega, i sam Fiala je tokom iskopavanja zaključio da se radi lokalitetima

s ostacima od kamenog doba pa sve do, kako je to okarakterizirao, perioda seobe naroda.³ Na sva tri lokaliteta su evidentirani slojevi sa prahistorijskim materijalom, koji je mjestimično bio debeo i do 2 metra, dok su samo sa lokaliteta Debelo brdo u objavljenoj građi evidentirani ostaci iz kasnijih perioda.

Dalja arheološka istraživanja na lokalitetu Debelo brdo nisu rađena sve do 1983. godine kada su Lidija Fekeža i Blagoje Govedarica radili manja revizionna iskopavanja,⁴ ali je ipak potrebno skrenuti pažnju na to da su i prije ovoga izvršene različite revizije ranije iskopanog materijala. Tako je 1947. godine Sergejevski objavio jednu posudu sa natpisom latinskim minuskulskim brozopisom,⁵ dok su 70-ih godina XX stoljeća izvršene dvije revizije materijala koji je iskopao Fiala, te je tom prilikom ustanovljeno da se mogu identifikovati ostaci iz neolitske kulture nepoznatog tipa, eneolitske vučedolske kulture, kao i dva fragmenta mikenske keramike.⁶

Slika 1. Lokacija Soukbunara gdje su vršena istraživanja tokom 1890-ih godina. Crvenom su označena mjesta gdje su vršena iskopavanja (prema: Fiala 1893, 41)

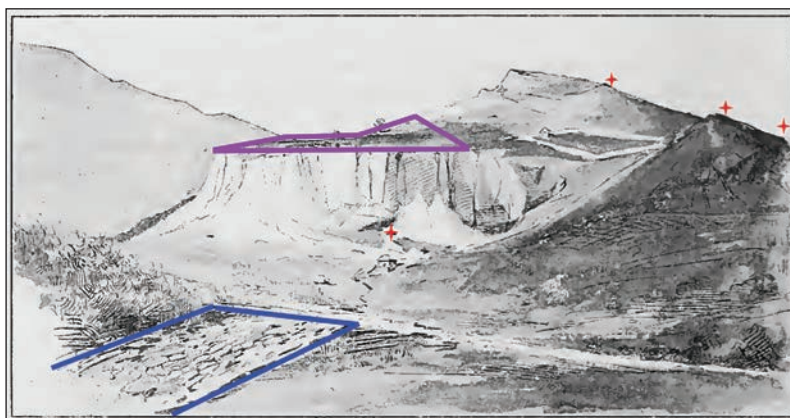
² Fiala 1890; 1891; 1893; 1894; 1895; 1896a; 1896b; 1897.

³ Fiala 1894, 108.

⁴ Fekeža 2005.

⁵ Sergejevski 1947, 39-40.

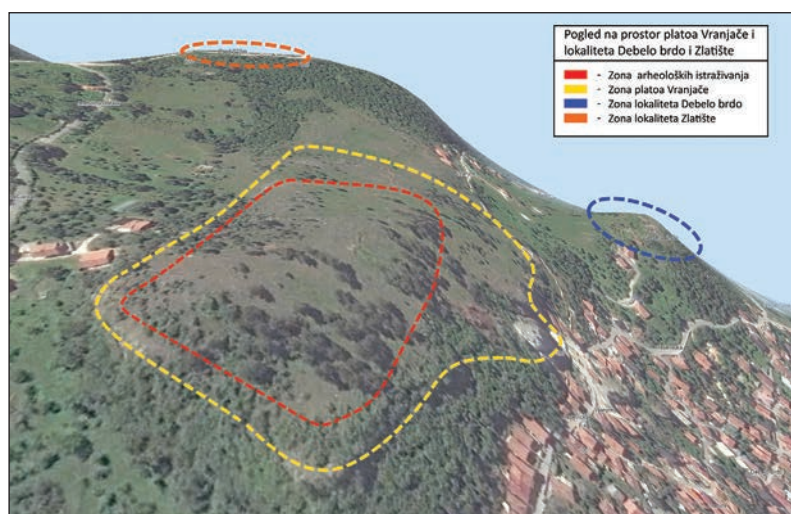
⁶ Čović 1974; Sakellarakis / Marić 1975, 153-156.

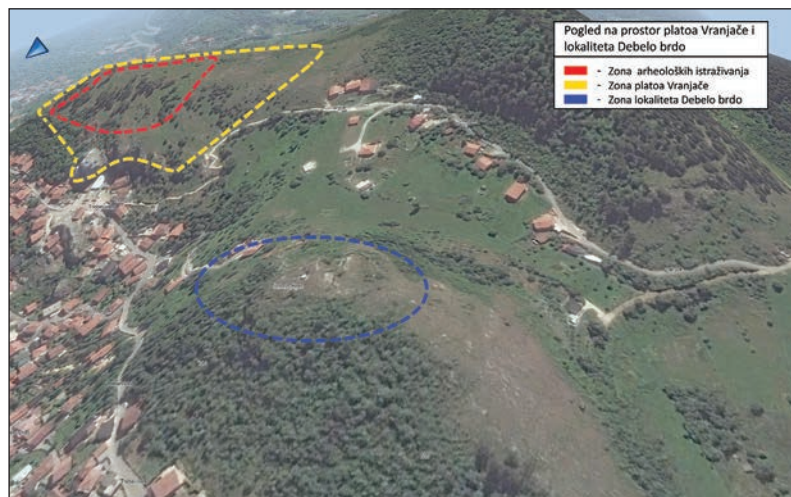
Slika 2. Skica kompleksa lokaliteta Soukbunar – Debelo brdo – Zlatište izrađena tokom 1890-ih godina. Crvenom su označene istražene lokacije, plavom Jevrejsko groblje, a ljubičastom lokacija platoa Vranjače. (prema: Fiala 1893, 40)

Slika 3. Pogled na lokalitet tokom perioda istraživanja (foto: Jesenko Hadžihasanović)

Slika 4. Topografski pogled na prostor platoa Vranjače iz pravca istoka prema zapadu sa naznačenom zonom arheoloških istraživanja i lokaliteta Debelo brdo i Zlatište (izradio A. Kaljanac)

Slika 5. Topografski pogled na prostor platoa Vranjače iz pravca zapada prema istoku sa naznačenom zonom arheoloških istraživanja i lokaliteta Debelo brdo (izradio A. Kaljanac)

Hronologija arheoloških ostataka na lokalitetu Debelo brdo

Kao što je već rečeno, od cjelokupnog kompleksa lokaliteta Soukbunar – Debelo brdo – Zlatište, lokalitet Debelo brdo je najbolje istražen, pa se kompletna hronologija ova tri lokaliteta bazira upravo na podacima uspostavljenim na Debelom brdu. U tom smislu na samome lokalitetu Debelog brda postoje dokazi o početku naseljavanja još od kasnog neolita ili ranog eneolita, ali nije moguće sa sigurnošću pobliže identificirati o kojoj bi se arheološkoj kulturi moglo raditi zbog male količine pronađenog materijala.⁷ Na ovom lokalitetu su dalje evidentirani ostaci eneolitske južnobosanske grupe vučedolske kulture, sa kojom se povezuju ustanovljeni ostaci talioničkog centra za izradu bakarnog oruđa i oružja, prije svega različitih kalupa za izradu bodeža, sjekira i nakita.⁸ Nastupanjem bronzanog doba, na lokalitetu se javlja nova arheološka kultura čiji je materijal srodan onome pronađenom na lokalitetu Pod kod Bugojna, preciznije sa fazom Pod A.⁹ Situacija u srednjem bronzanom dobu je nejasna, jer se nalazi ovog perioda ne mogu sa sigurnošću odrediti, ali se ipak mogu izdvojiti dva moguća fragmenta mikenške keramike identifikovana na osnovu revizije

urađene tokom 70-ih godina prošlog stoljeća.¹⁰ S obzirom na to da je identificirana količina arheoloških ostataka iz kasnog bronzanog doba u procentualnoj zastupljenosti označena znatnim povećanjem broja u odnosu na nalaze iz prethodnog perioda, moguće je pretpostaviti da je došlo do povećanja populacije koja je živjela u tom periodu uz Debelo brdo. Prema arheološkom materijalu je moguće povući paralele sa materijalom iz glasinacke kulturne grupe, kao i Varvarom C.¹¹ Ovo naselje nastavlja sa životom tokom ranog i kasnog željeznog doba, a prema ostacima različitih kalupa datiranim u ove periode može se pretpostaviti da je ovdje bio smješten važan zanatski centar, koji je onda mogao privući i trgovce iz različitih krajeva svijeta.¹² Sasvim je sigurno da se upotreba ovog lokaliteta nastavila i u rimsko doba, što se najviše može zaključiti na osnovu izgrađenih fortifikacijskih zidova te prisustva rimskog materijala, odnosno različitih vrsta keramike, metalnih nalaza i kovanica.¹³ Pri ovome je posebice potrebno naglasiti bitnost već spomenute kasnoantičke keramičke posude sa natpisom i imenom majstora, jer ona predstavlja direktan dokaz postojanja ovog naselja i u periodu pred ili neposredno nakon propasti Rimskog carstva.¹⁴ Nakon ovog perioda lokalitet se napušta, a arhe-

⁷ Čović 1974, 33-42.

⁸ Čović 1976, 107-110.

⁹ Čović 1983a, 173.

¹⁰ Fiala 1896b, 106; Sakellarakis / Marić 1975, 153-156.

¹¹ Čović 1983b, 394, 411.

¹² Čović 1986, 525.

¹³ Fiala 1895, 128-130.

¹⁴ Sergejevski 1947, 39-40.

ološki materijal s ovog lokaliteta koji je pronađen i objavljen ne ukazuje na to da je ovdje došlo do nastavka života tokom srednjega vijeka.

Ekstenzivni terenski pregled (ETP) i intenzivni terenski pregled (ITP)

Ekstenzivnim terenskim pregledom (ETP), kao što je prethodno istaknuto, zahvaćene su dvije katastarske čestice (k. č. dio 2542/1 i 2543, k. o. Sarajevo VIII) na širem arealu lokaliteta platoa Vranjače, općina Centar. U sklopu ETP-a je izvršeno arheološko iskopavanje 8 testnih son-di (označene na kartama kao ETP). Intenzivnim terenskim pregledom (ITP) su dopunjena gore spomenuta istraživanja, te je u sklopu toga izvršeno otvaranje i iskopavanje 15 testnih son-di (označene na kartama kao ES).

Uz ETP i ITP sonde, izvršeno je i iskopavanje dvije dodatne sonde (označene na kartama kao DS). U okviru ovih son-di posebice se izdvaja sonda DS2 čiji se značaj ogleda u dva faktora. Prvo, uslijed činjenice da su na prostoru ove sonde

Slika 6. Slika DS 2 tokom iskopavanja
(foto: Jesenko Hadžihasanović)

prilikom površinskog pregleda uočeni tragovi ranijeg djelovanja koje je formiralo karakterističan usjek, bilo je moguće pretpostaviti da je ovaj prostor predstavljao zonu nepoznatog iskopavanja te da je stoga potencijalno i devastiran. Drugo, od posebnog značaja je činjenica da je na samoj površini prostora ove sonde, kao i na potencijalnom prisustvu metalnih nalaza koji su mogli utjecati na prethodno iskopavanje ove zone, evidentirana prisutnost većih fragmenata prahistorijske

Tabela 1. Kvantitet evidentiranih nalaza na lokalitetu Vranjače

Broj arheološke cjeline	Keramika		Kost	Ostalo			Ukupno komada
	Komadi >1 cm	Komadi <1 cm		Kućni lijep	Recentno	Neodređeno	
ES 4/Rov 1	2	9	1				11
ES 5		1					2
ES 6	2	13					15
ES 7	1						1
ES 8	3	10					13
ES 9	3	3					6
ES 10	7	7	1				15
ES 11	48	2					50
ES 12	43	16			1		60
ES 13	4				1		5
ES 14	4					1	5
ES 15	13	3					16
DS 2	29	7				1	37
ETP 2	2						2
ETP 3	10	2					12
ETP 5				1			1
ETP 8					1		1
Sveukupno pronađenih predmeta							252

keramike. Ova informacija je neupitno ukazivala na značaj i potencijal lokacije s obzirom na to da je većom količinom nalaza mogla privući pažnju lovaca na blago ili je pak do njenog iskopavanja došlo prilikom uklanjanja mina koje su se nalazile još iz vremena '90-ih godina 20. stoljeća.

Kao posebna kategorija među otkopanim površinama izdvojen je prostor jednog od rovova nastalih tokom ratnih dešavanja između 1992. i 1995. godine. Odabrani rov se prostire u generalnom pravcu od jugozapada prema sjeveroistoku na sjeverozapadnom dijelu lokaliteta, a u njemu se tokom arheoloških istraživanja na nekoliko mjesta u odabranom rovu (ES 2 i ES 4) pristupilo dotjerivanju i proširenju profilnih zidova.

Pozicija i pripadnost lokaliteta Vranjače u odnosu na okruženje

Otkriće Debelog brda kod Sarajeva, kako to navodi Fiala 1889. godine, desilo se sasvim slučajno s obzirom na to da je do otkrića prvih nalaza došlo 1888. godine kada je Fiala, prikupljajući biljke, naišao na keramičke ostatke posuda i jedan keramički pršljen.¹⁵ Zaintrigiran ovim pronalascima tokom maja 1888. godine Fiala je nastavio obilaske terena te proveo nekoliko manjih iskopavanja evidentno sa ciljem utvrđivanja opsega lokaliteta te je u mjesecu decembru iste godine već mogao govoriti o tome da je evidentirao pozicije sa većim količinama keramičkih nalaza ili pak o tome da se kulturni sloj pružao i do jedan metar dubine.¹⁶ U tom trenutku, što je i očekivano, a i kako i sam navodi, nije bilo moguće izvršiti preciznije determiniranje kulturnih slojeva niti ih hronološki opredijeliti. Ovo potvrđuje i sam Fiala 1890. godine tvrdeći da je do tog trenutka utvrdio površinu od 4000 m², obilazeći i istražujući prostor Soukbunara, unutar koje se prostiralo naselje.¹⁷ U periodu od dvije godine od otkrića prvih nalaza i ispitivanjem terena na više lokacija Fiala je već došao do veće količine nalaza prema kojim je mogao utvrditi prisustvo prahistorije, ali i kasnijih perioda, među kojim čak i one novije provenijencije koje je povezao sa lokalnim pastirima. Međutim, u metodološkom smislu, iako se prostor Soukbunara nalazi u

neposrednoj blizini ispod Zlatišta, Debelog brda i Vranjače, Fiala ih nije povezao i iz svojih istraživanja je izdvojio u smislu povezanosti, iako je i tamo provodio iskopavanja, ove lokacije u odnosu na istraživanja Soukbunara.¹⁸ Sa druge strane, usprkos razdvajanju cjelokupnog prostora, već u tom periodu je bila evidentna prisutnost nalaza koji su upućivali na povezanost sa glasinačkim područjem te se i sam Fiala referirao na glasinačku zbirku i Truhelkine nalaze, kao i njegove tvrdnje da tog tipa nalaza, prvenstveno fibula, ima čak do Travnika.¹⁹

Opširnija iskopavanja samog Debelog brda su započeta, kako to navodi Fiala, 1893. godine i tom prilikom je utvrđena detaljnija hronološka i kulturološka opredijeljenost lokaliteta. Tako je u odnosu na stanje iz 1891. godine u samom situacijskom planu lokaliteta iz Fialinih podataka vidljiva promjena, pri čemu je stanje nekadašnjih bedema znatno preciznije utvrđeno, a uz njih su otkriveni i prostori ulaza i dvije prostorije.²⁰ Same bedeme Fiala je opredijelio u cjelokupnosti kao nalaze antičkog perioda,²¹ dok je u dubljim slojevima i pojedinim sekcijama uz njih pronašao i veliku količinu prahistorijskih nalaza. Prilikom ovih iskopavanja, u periodu od 1893. do 1895. godine su na ovom prostoru, što je posebice i proslavilo prahistorijsko naselje na Debelom brdu, otkriveni nalazi keramičkih posuda koje je moguće povezati s utjecajima iz Grčke i Italije.²²

Istovremeno, u skladu sa repertoarom pronađenih artefakata, već pred kraj svojih istraživanja Fiala je zapazio poveznice šireg prostora Soukbunara, Zlatišta i Debelog brda kao jedne cjeline i prema njegovom tumačenju Debelo brdo je predstavljalo utvrdnu susjednog Soukbunara u brončano doba do perioda halštata, a zatim se na tom lokalitetu razvijalo samostalno naselje koje se održalo i u kasnijim periodima.²³

Kasnije studije koje su se bavile različitim pitanjima i materijalom koji je u svojim istraživanjima pronašao Fiala otkrivale su i razrađivale jedan po jedan segment ovog lokaliteta i njegovog trajanja. Tako je Ćurčić 1908. godine

¹⁸ Fiala 1891, 424.

¹⁹ Ibid., 427.

²⁰ Fiala 1891; 1893, 39; 1894, 108.

²¹ Fiala 1894, 108.

²² Fiala 1894, Sl. 4, Tab. 1, 14; 1895, Sl. 44-47; Čović 1974; Sakellarakis / Marić 1975, 153-156.

²³ Fiala 1894, 123.

¹⁵ Fiala 1889, 92.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Fiala 1890, 213.

Slike 7 i 8. Mikenska i helenistička keramika (fotografije ustupio Adnan Busuladžić, prema: Busuladžić 2020, Tab. 106)

Slika 9. Helenistička keramika izložena u Muzeju Grada Sarajeva (foto: Jesenko Hadžihasanović)

povezao Debelo brdo sa neolitskim stanovnicima koji su pripadali butmirskoj kulturi.²⁴ Za razliku od ovoga Benac je nastanak naselja determinirao u period postbutmirske kulture i u vrijeme vučedolske pojave na ovim prostorima.²⁵ Čović pak u okvirima svoje analize konstatira da je ipak na ovom lokalitetu postojao jedan sloj koji pripada mlađem neolitu i da je on prethodio osnivanju kasnijeg vučedolskog naselja.²⁶ U kontekstu brojnih interpretacija materijalnih nalaza, pored već navedenih o glasinackom području još iz vremena Fiale, istraživači su decenijama kasnije potvrdili neke od prvobitnih hipoteza. Tako su

²⁴ Ćurčić 1908, 370 f.

²⁵ Benac 1963, 133.

²⁶ Čović 1974, 42.

Sakellarakis i Marić 1975. godine u repertoaru keramičkih nalaza determinirali i nalaz mikenske keramike,²⁷ što je otvorilo brojna pitanja, koja traju sve do danas,²⁸ mikenskog prodora i utjecaja u Bosni i Hercegovini te da li se Sarajevo može smatrati najudaljenijom tačkom tih utjecaja.²⁹ Na sličan način je moguće povezati s italskim prostorom komade koje je zapazio još Fiala³⁰ te je pitanje komunikacija i značaja samog lokaliteta dodatno problematizirano.

Međutim, usprkos dugogodišnjim osvrtima na sam lokalitet, pokušaje njegovog hronološkog opredjeljenja te kulturoloških poveznica i pitanja komunikacije, problematika prostornog definiranja lokaliteta permanentno je ostala u okvirima Fialine definicije Soukbunar – Zlatište – Debelo brdo. Prostorna distribucija je, usprkos utvrđivanju prisutnosti starijih naseobina čak do mlađeg neolita, ostala definirana također Fialinom interpretacijom o razvoju prvobitne periferne utvrde za naselje sa Soukbunara ka osnivanju samostalnog naselja u kasnijim periodima. Prema ovoj ideji glavni centar naseljenog prostora mijenjao se kroz vrijeme te je u različitim periodima glavno naselje zauzimalo različitu poziciju, da bi se u konačnici razvilo na Debelom brdu.

Polazeći od navedenog te uzimajući u obzir činjenicu da je, među ostalim, lokalitet Debelog brda jedan od nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, tokom 2017. godine su na prostoru lokaliteta Vranjače provedena probna arheološka istraživanja sa ciljem ispitivanja ovog platoa u kontekstu njegove povezanosti sa Soukbunarom, Zlatištem i Debelim brdom. Pozicioniran iznad Soukbunara sa njegove južne strane, ispod Zlatišta sa njegove sjeverne strane i približno u ravni sa Debelim brdom sa njegove istočne strane, lokalitet Vranjače je u formi blago nakošenog platoa idealno smješten kao poveznica koja je komunicirala sa sve tri navedene tačke.

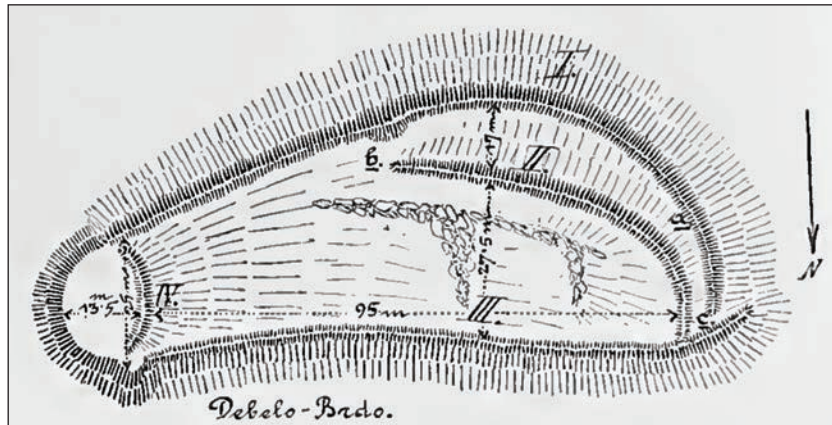
Prema prethodno istaknutim rezultatima probnog arheološkog ispitivanja na prostoru k. č. 2530/1, 2542/1, 2543, k. o. Sarajevo VIII, općina Centar, arheološki nalazi su evidentirani na prostoru ukupne površine veličine od 12.717 m². U okviru ovog i ukupno dvadeset i pet arheoloških sondi, među ovim nalazima su dominantno

²⁷ Sakellarakis / Marić 1975.

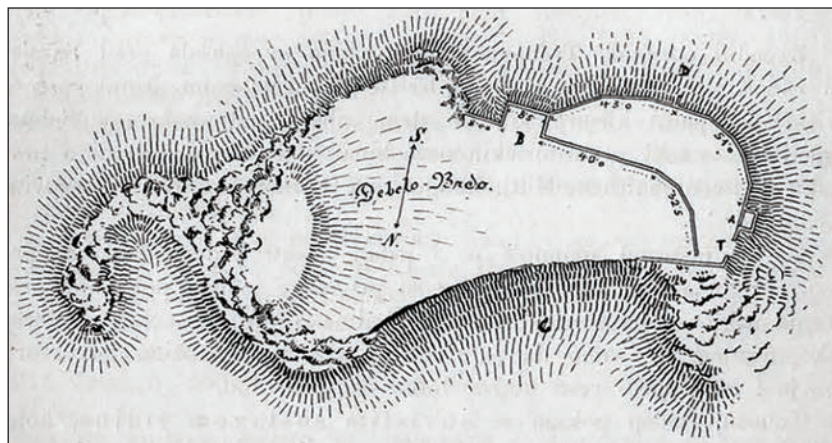
²⁸ Busuladžić 2020, 194.

²⁹ Ibid.

³⁰ Fiala 1894, 112, Sl. 4; Tab. 1, 14; 1895, 125, Sl. 2.

Slika 10. Tlocrt Debelog brda iz *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* iz 1893. godine (prema: Fiala 1893, 41)

Slika 11. Tlocrt Debelog brda iz *Glasnika Zemaljskog muzeja* iz 1894. godine (prema: Fiala 1894, 108)

zastupljeni ostaci keramičkih posuda tipološki opredijeljenih u period brončanog doba, tragovi nastambi i kućnog lijepa te nekoliko ostataka prisutnosti izrađevina od bronce. S obzirom na to da je prostor obuhvaćen arheološkim istraživanjima tokom 90-ih godina XX stoljeća predstavljao zonu ratnih operacija, kao i da je tokom ovog perioda bio miniran, prilikom istraživanja je zapažena izrazito mala zastupljenost metalnih nalaza za koju je u ovom trenutku moguće pretpostaviti da je posljedica deminiranja cjelokupnog prostora. Tragajući za ubojnim sredstvima i vršeci iskopavanje širom lokaliteta svakako je pretrpio značajnu devastaciju i uklanjanje većine metalnih artefakata iz samog konteksta.

Usprkos ovome, kao i činjenici da su širom lokaliteta još uvijek prisutni rovovi iz vremena ratnih djelovanja, prisutnost arheoloških nalaza je utvrđena u većini iskopa te se njihova

koncentracija može podijeliti u dvije (preciznije četiri) zone zastupljenosti:

Zona 1 (obilježena na karti 3 zelenom bojom) obuhvaća prostor površine cca 9642 m² i prostire se pravcem sjeveroistok – jugozapad dominantno na prostoru istraživanih k. č. 2542/1 i 2543. U okviru ovog prostora evidentirana je prisutnost ostataka kućnog lijepa, posebice u sondama ES 10, 12 i 13, koji ukazuju na ostatke prahistorijskih nastambi. Dodatno, na prostoru definiranom kao Zona 1 je evidentirana snažnija koncentracija ostataka keramičke produkcije, prvenstveno ostaci prahistorijskih, brončanodobnih posuda u fragmentima i većim komadima. Pored navedenog, u okviru definirane Zone 1 zapažena je i prisutnost ostataka metalurške produkcije čiji je kontekst narušen prethodno spomenutim procesom uklanjanja mina iz zone ratnih operacija. U tom smislu se posebice izdvaja istraženi

prostor sonde DS 2, površine 42 m², u kojem su zapaženi značajni tragovi dekompozicije bronce i brončanih ostataka u sloju 2, koji istovremeno predstavlja i sloj sa najsnažnijom koncentracijom keramičkih ostataka. Prema utvrđenoj distribuciji i koncentraciji arheološkog potencijala moguće je konstatirati da prostor definirane Zone 1 predstavlja dio cjeline ranije definiranog prahistorijskog kompleksa Debelo brdo – Zlatište te on, uzevši u obzir definiranu površinu, predstavlja značajan, ako ne i centralni naseobinski kompleks ovog prahistorijskog lokaliteta.

Zone 2, 3 i 4 (obilježene na karti 3 plavom bojom) predstavljaju prostor u okviru kojeg je utvrđena manja prisutnost arheoloških ostataka, prvenstveno keramičke produkcije, i obuhvaćaju sljedeće cjeline:

- Zona 2 – sjeverozapadni prostor pozicioniran uz Zonu 1, površine cca 765 m²
- Zona 3 – sjeveroistočni prostor pozicioniran uz Zonu 1, površine cca 497 m²
- Zona 4 – jugozapadni prostor pozicioniran uz Zonu 1, površine cca 1814 m²

Uzimajući u obzir prethodno istaknute rezultate u smislu prostorne distribucije arheoloških nalaza, neophodno je naglasiti njihov značaj za dalja istraživanja i kulturološku determinaciju lokaliteta. S obzirom na to da je lokalitet pretrpio značajne promjene u periodu sa kraja XX stoljeća kada je korišten tokom ratnih operacija, kao i u kasnijem periodu kada je veći dio metalnih nalaza uklonjen tokom procesa deminiranja, te da je u značajnoj mjeri prekopan, čime je došlo do izrazitog poremećaja stratigrafije, kao osnovni parametar za kulturološko i hronološko promatranje moguće je upotrijebiti isključivo keramičku produkciju koja je u manjoj ili većoj mjeri ostala neotkrivena detektorima za otkrivanje metala. Keramički nalazi u potpunosti korespondiraju sa ranijim primjercima koji su tokom perioda više puta obrađivani te je moguće konstatirati da je na cjelokupnom prostoru zone istraživanja identificirano prahistorijsko nalazište, dok nalazi kasnijih perioda nisu identificirani, za razliku od istraživanja koja je provodio Fiala na Debelom brdu. Prema manjoj količini nalaza koji su bili nešto više kulturološki opredjeljivi, posebice prema nekolicini fragmenata povezivih sa glasinakim posudama sa krestom, u kulturnom smislu bi bilo moguće Vranjače povezati s arealom glasinakog područja. Ovaj tip

posuda je evidentiran već tokom Fialinih prvih istraživanja Debelog brda te njihova prisutnost nije neočekivana.³¹ Većina nalaza prahistorijskog perioda, uključujući i spomenute posude, prema Fialinom mišljenju spada u period halštata i La-Tena,³² te se prema tome mogu datirati u kasno brončano ili željezno doba. Prema nešto kasnijem mišljenju Čovića, ovaj tip posuda, uzevši primjer sa lokaliteta Kusače, moguće je datirati u srednje i kasno brončano doba,³³ dok je prema posljednjem osvrtu na ovu problematiku Čović mišljenja da se radi o karakterističnoj pojavi koja traje tokom izrazito dugog perioda, od najstarijih slojeva glasinakih naseolja do potencijalno slojeva glasinake faze III C.³⁴ Prema ovome Čović ovaj tip posuda datira zsigurno u periode Glasinca III B (Reinceke Br. D – Ha. A1) (13. do 11. stoljeće pr. n. e.), te eventualno u period III C – Ha B koji smješta u period 1000. do 900. godine pr. n. e.³⁵ Nažalost, dok je stratigrafska situacija Debelog brda, kako i sam Čović zapaža, u potpunosti neupotrebljiva jer za ovaj lokalitet ne postoje, ako su ikada i postojali, ovi podaci,³⁶ slična situacija se može konstatirati i za prostor Vranjača, koje su pretrpjele ratno i postratno djelovanje, te je u tom smislu nemoguće izvršiti komparaciju koja bi pomogla uspostaviti jasne stratigrafske slike. U tom smislu su trenutno navedena komparacija sa drugim glasinakim lokalitetima, te Čovićevo hronološko opredjeljenje ovog tipa posuda, čini se, najpouzdaniji i prema tome je definirani prostor i samo naselje na njemu moguće relativno hronološki ostaviti, bar u ovom trenutku, do izvođenja potencijalnih sistematskih istraživanja, u okvirima navedenih datacija. Sa druge strane, usporedo sa problemom nedostatka stratigrafskih podataka sa samih Fialinih istraživanja, prisutnost arheološkog lokaliteta na Vranjačama, koji nikada ranije nije istraživan, u velikoj mjeri transformira dosadašnju sliku ovog prostora, kao i samu Fialinu pretpostavku o migriranju centralnog naselja od Soukbunara do Debelog brda. Za razliku od ovoga, u prostornom smislu, s obzirom na to da su Vranjače pozicionirane između

³¹ Fiala 1895, 134, Tab. 4, 1-4.

³² Fiala 1895, 128-129.

³³ Čović 1965, 79.

³⁴ Čović 1983b, 422.

³⁵ Čović 1981, 126; 1988, 78.

³⁶ Čović 1965, 72

Debelog brda i Soukbunara, počinjući gotovo direktno iznad ovog posljednjeg i pružajući se prema Debelom bradu i Zlatištu, moguće je zaključiti da je riječ o evidentno nastanjenom prostoru koji je u stvarnosti činio cjelinu i jedan širi kompleks zajedno sa Debelim brdom. Fialina teza o tome da je možda Debelo brdo činilo uzdignutu fortifikaciju je, čini se, tačna, ali ne u smislu da je ono bilo utvrda Soukbunara, već naselja koje je zauzimalo prostor Vranjača i koje je u direktnom kako visinski gotovo ujednačenom nivou tako i fizičkom kontaktu sa Debelim brdom. U tom smislu posebnu problematiku predstavlja pitanje definiranja zone postojeće odluke o proglašenju nacionalnim spomenikom s obzirom na to da bi prema ovoj hipotezi prostor prahistorijskog naselja zonom zaštite bio rascijepljen na dva dijela: prvi, zona samog Debelog brda i nacionalnog spomenika, i drugi, znatno veći prostor, ostatak naselja koje ne uživa nikakvu zakonsku zaštitu. Prema ovome, u trenutnoj situaciji, krucijalni problem koji bi predstavljao prioritet bilo bi rješavanje statusa cjelokupnog lokaliteta i utvrđivanje izmjena i dopuna postojećih odluka za prostor zaštite na nivou nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine. Drugo problematično pitanje svakako se odnosi na pitanje daljeg prostornog distribuiranja ovog prahistorijskog naselja s obzirom na to da se u blizini nalaze administrativne granice općina, privatnih imanja pa i samih bosanskohercegovačkih entiteta, čime je dalje istraživanje i utvrđivanje odnosa prema Zlatištu dodatno zakomplicirano, ako ne i onemogućeno nizom različitih zakonskih regulativa.

Zaključak

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, pitanje nalaza na širem prostoru Vranjača kod Sarajeva i njihovog odnosa s obližnjim zonama nacionalnih spomenika zasigurno ukazuje na činjenicu da je otkrićem arheološkog lokaliteta na Vranjačama otvorena mogućnost revidiranja dosadašnjih saznanja i tumačenja naselja na Debelom brdu. Tako je na prvom mjestu neophodno ukazati na to da je o ova dva prostora moguće govoriti isključivo kao o jednoj cjelini, jednom prahistorijskom

naselju, koje je u svom vrhuncu zauzimalo znatno veći prostor od dosad poznatog, a tokom vremena i vjerovatnim opadanjem naselja reducirano je na samo Debelo brdo, da bi u konačnici postalo utvrda antičkog perioda. Nasuprot ovome, s obzirom na to da je ovaj lokalitet do sada bio neevidentiran, samo naselje koje se nalazilo na ovom prostoru zakonskom regulativom o zaštiti nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine podijeljeno je ne samo u razmjeru veličine – manja zona pod statusom nacionalnog spomenika i veća bez tog statusa – već i samim nivoom zaštite na zonu koja uživa najveću zakonsku zaštitu i nastavak lokaliteta udaljen nekoliko desetina metara koji ne uživa apsolutno nikakvu zakonsku zaštitu, čak ni najnižeg nivoa. Ovo pitanje je zasigurno znatno opsežnije, polazeći od samih procedura proglašenja zaštite zasnovanih na prilično davnim istraživanjima i ne tako svježoj literaturi, te bi u tom duhu zahtijevalo i znatno veće revizije metodologije valoriziranja i definiranja ne samo ovog već svih lokaliteta pod zaštitom. Na kraju, pod hipotezom da navedeni problemi i nisu prisutni, otvaranjem Vranjača kao arheološkog lokaliteta i problematiziranjem njegovog odnosa s okruženjem nameće se potreba za planiranjem proširenja zone probnih istraživanja kao i pokretanja sistematskih istraživanja na samim Vranjačama s obzirom na to da je u ovom trenutku nejasno da li su one bile naselje, a Debelo brdo, kako je pretpostavljao Fiala, fortifikacija na periferiji i uzvišenju, ili su činili jednu cjelinu u potpunosti, ili je Debelo brdo, s obzirom na prisutnost starijih nalaza, predstavljalo prvobitno naselje, koje je u jednom trenutku doživjelo ekspanziju na susjedni plato. Da bi se bolje razumjeli i definirali ovi odnosi u krajnjoj instanci nameće se kao prioritarna potreba upravo ovo posljednje, pokretanje sistematskih istraživanja i jasnije definiranje Vranjača u prostornom i hronološkom smislu. Nažalost, postizanje ovog cilja predstavlja labirint navedenih zakonskih i sličnih problema te se, bar u ovom trenutku, još neko vrijeme ne može govoriti o cjelovitim istraživanjima koja bi integrirala cjelokupan prostor koji je, bar naizgled, činio zonu stoljetne naseljenosti u brončano i željezno doba.

Summary

Results of Archaeological Prospection from 2017 on the Site of Vranjače

During August of 2017 trial archaeological research were conducted at the site of Vranjače, situated east of the site of national monument Debelo Brdo, a prehistoric hillfort settlement, antique and late antique defense. The goal of archaeological research was to determine the density and spatial distribution of archaeological potential on the site of Vranjača. Thus, 25 test pits of various dimensions were excavated during the research. These works resulted in the discovery of prehistoric material, which can be, after a preliminary analysis, dated in relative chronological terms and put in relationship with Glasinac culture, and thus with the site of Debelo brdo, with which Vranjače forms a topographical whole. This opens up various new chronological and spatial questions concerning the relationship between these two sites. Also the position of these sites on borders between two municipalities, as well as on border between entities of Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska, and the status of site of Debelo Brdo as a national monument of Bosnia and Herzegovina, brings to light the complex issues surrounding legal regulations when it comes to the protection and research of archaeological sites within Bosnia and Herzegovina.

Bibliografija

Literatura

- Benac, A.* 1963, Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu. Sarajevo, Veselin Masleša 1964.
- Busuladžić, A.* 2020, Sjaj antičkih Grka: keramičke posude, slikane vaze, skulpture, oružje, nakit, staklo, numizmatika iz muzejskih zbirki u Bosni i Hercegovini = The splendour of ancient Greece: pottery, painted vases, sculpture, arms and armour, jewellery, glass, coins from the museum collections of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine 2020.
- Čović, B.* 1965, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praiistorijskih gradina u Bosni, Glasnik Zemaljskog muzeja, nova sveska, Arheologija 20, 1965, 27-145.
- Čović, B.* 1974, Počeci naselja na Debelom brdu u Sarajevu, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva 4, 1974, 33-42.
- Čović, B.* 1981, Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja, Glasnik Zemaljskog muzeja, nova sveska, Arheologija 35-36, 1981, 99-140.
- Čović, B.* 1983a, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, u: Benac A. (ur.), Praistorija jugoslavenskih zemalja, Tom 4, 1983, 114-190.
- Čović, B.* 1983b, Prelazna zona, u: Benac A. (ur.), Praistorija jugoslavenskih zemalja, Tom 4, 1983, 390-412.
- Čović, B.* 1986, Srednjobosanska grupa, u: Benac A. (ur.), Praistorija jugoslavenskih zemalja, tom 5, 1986, 481-528.
- Čović, B.* 1988, Glasinačka kulturna grupa kasnog bronzanog doba, u: Čović, B. (ur.), Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 1, 1988, 42.
- Čović, B.* 1988a, 15.68. Debelo brdo, u: Čović, B. (ur.), Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 3, 1988, 42.
- Čurčić, V.* 1908, Prehistoričke utvrde oko Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja 20, 1908, 363-386.
- Fiala, F.* 1889, Nova predhistorijska naseobina kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja 1, 1889, 92-93.
- Fiala, F.* 1890, Predistorijski nalazi na Sobunaru kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja 2, 1890, 212-220.
- Fiala, F.* 1891, Predistorijska istraživanja na Sobunaru kod Sarajeva u godini 1891, Glasnik Zemaljskog muzeja 3, 1891, 424-431.
- Fiala, F.* 1893, Prähistorische Wohnstätten in Sobunar bei Sarajevo, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina 1, 1893, 39-54.
- Fiala, F.* 1894, Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kraj Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja 6, 1894, 107-140.
- Fiala, F.* 1895, Izvještaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva godine 1894, Glasnik Zemaljskog muzeja 7, 1895, 123-139.
- Fiala, F.* 1896a, Die prähistorische Ansiedlung auf dem Debelo brdo bei Sarajevo. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina 4, 1896, 38-72.
- Fiala, F.* 1896b, Izvještaj o prekopavanju na Debelom brdu kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja 8, 1896, 97-107.
- Fiala, F.* 1897, Ausgrabungen auf dem Debelo brdo bei Sarajevo im Jahre 1894, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina 5, 1897, 124-130.
- Sakellarakis, J. A. / Marić, Z.* 1975, Zwei fragmente mykenischer Keramik von Debelo brdo in Sarajevo, Germania 53, 1975, 153-156.
- Sergejevski D.* 1947, Arheološki nalazi u Sarajevu i okolici. Glasnik Zemaljskog muzeja, nova sveska 2, 1947, 13-50.

1. Table

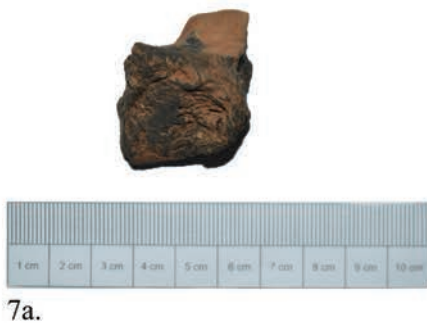
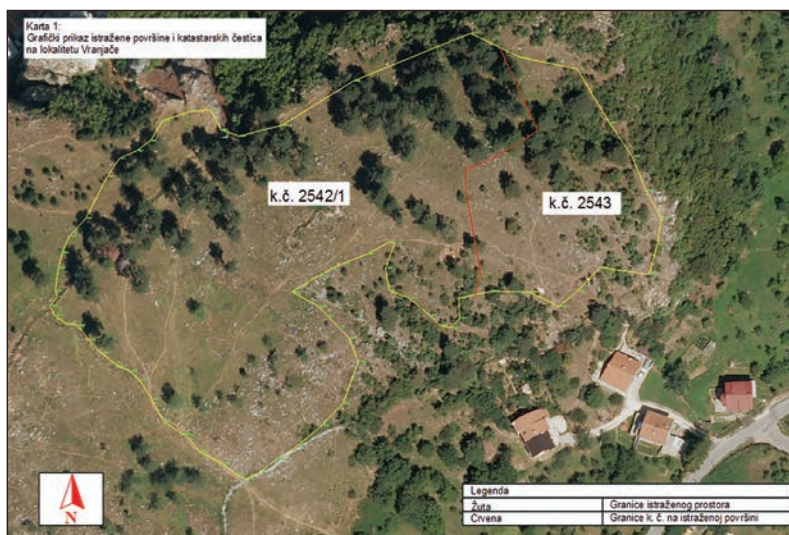

Tabla 1. 1–2: ručka iz cjeline DS 2; 3: fragment posude iz cjeline DS 2; 4–5: fragment posude iz cjeline ES 12, 6: fragment ručke iz cjeline ES 11; 7a–b: fragment krestaste ručke iz cjeline ES 11.

Tabla 2. 1a-1d: unutrašnja strana posude iz ES 11; 1e-1h: vanjska strana posude s ostacima tankog premaza koji se rasipa iz ES 11

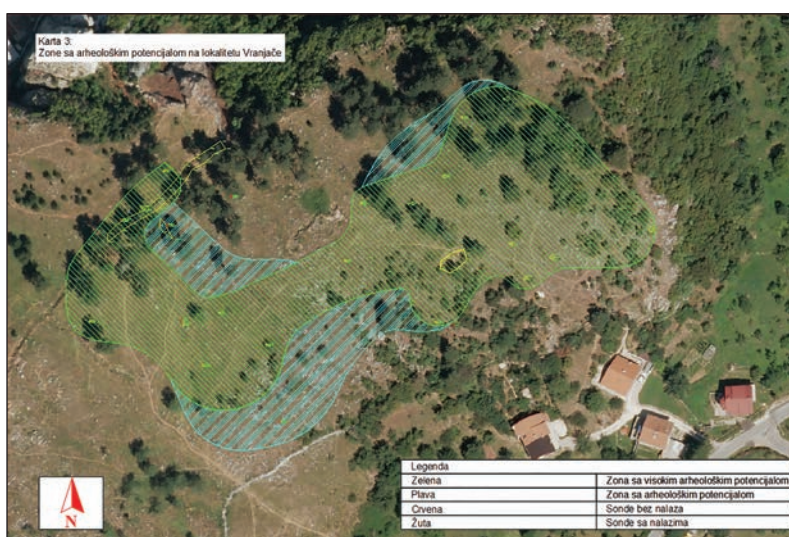
2. Karte

Karta 1

Karta 2

Karta 3